

Atatürk'ün El Yazısıyla Dil Çalışmaları

PROF. DR. ŞÜKRÜ HALÜK AKALIN

Sonsuzluğa uğurlayışımızın yetmiş ikinci yıl dönümünde yüce Atatürk'ü bir kez daha rahmetle, minnetle, saygıyla anıyoruz.

Ölümünün üzerinden yetmiş iki yıl geçmiş olsa da *en büyük eserim* dediği Türkiye Cumhuriyeti ile, kuruluşuna öncülük ettiği başta Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu olmak üzere kurumlarıyla, ilkeleriyle, düşünceleriyle yaşıyor Atatürk...

Dilimize kazandırdığı terimlerle, sözcüklerle yaşıyor Atatürk...

İşte aramızdan ayrılışının yetmiş ikinci yıl dönümünde, el yazısıyla tuttuğu notlardan yararlanarak Atatürk'ün dil çalışmalarına değinmek istiyoruz.

Atatürk'ün terim ve sözcük türetme çalışmalarını nasıl yaptığını, Türkiye Türkçesi ile birlikte tarihsel ve çağdaş Türk yazı dillerini nasıl araştırdığını, bu araştırmalarının sonucunda türetmelerde kullanılacak sözcük köklerini nasıl elde ettiğini gösteren

387

belgelerden bir bölümü Türk Dil Kurumunda korunmaktadır.

Çok yakın bir zamanda *Türk Dil Kurumu Müzesi*'nde sergilenecek olan bu belgeler, Dr. Mehmet Ali Ağakay'ın Ömer Asım Aksoy'a bıraktığı zarf içerisinde yer almaktadır.

Aslında bir hekim olan Dr. Mehmet Ali Ağakay kendisini Türkçeye adanmış bir sözlükçüydü. Türk Dil Kurumu Genel Merkez Kurulunun kararıyla *Türkçe Sözlük*'ü hazırlamakla görevlendirilen "Lûgat ve Filoloji Kolbaşısı" Ali Canip Yöntem'in sağlığının bozulması üzerine "Yayın Kolbaşısı" Dr. Mehmet Ali Ağakay bu görevi üstlenir. Böylece bugün on birinci baskısına ulaşan *Türkçe Sözlük*'ün birinci baskısını Dr. Ağakay hazırlar. *Türkçe Sözlük*'ün 1955 yılındaki ikinci, 1959 yılındaki üçüncü ve 1966 yılındaki dördüncü baskılarını da hazırlayan Dr. Mehmet Ali Ağakay'dır. Ancak dördüncü baskının ilk sekiz formasının düzeltilerini de yapan Dr. Ağakay, sözlüğün basıldığını göremeden aramızdan ayrılmıştır. Hasta yatağında bile sözlüğün düzeltilerini yapan Dr. Ağakay, elindeki bazı belgeleri Türk Dil Kurumu Genel Yazmanı Ömer Asım Aksoy'a vermiştir.

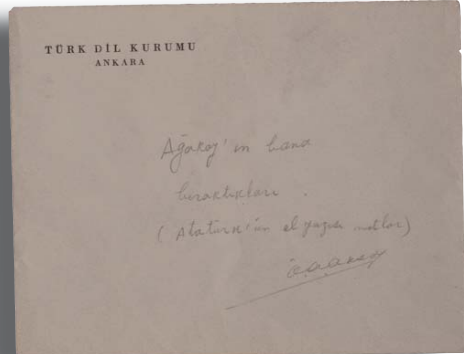
388

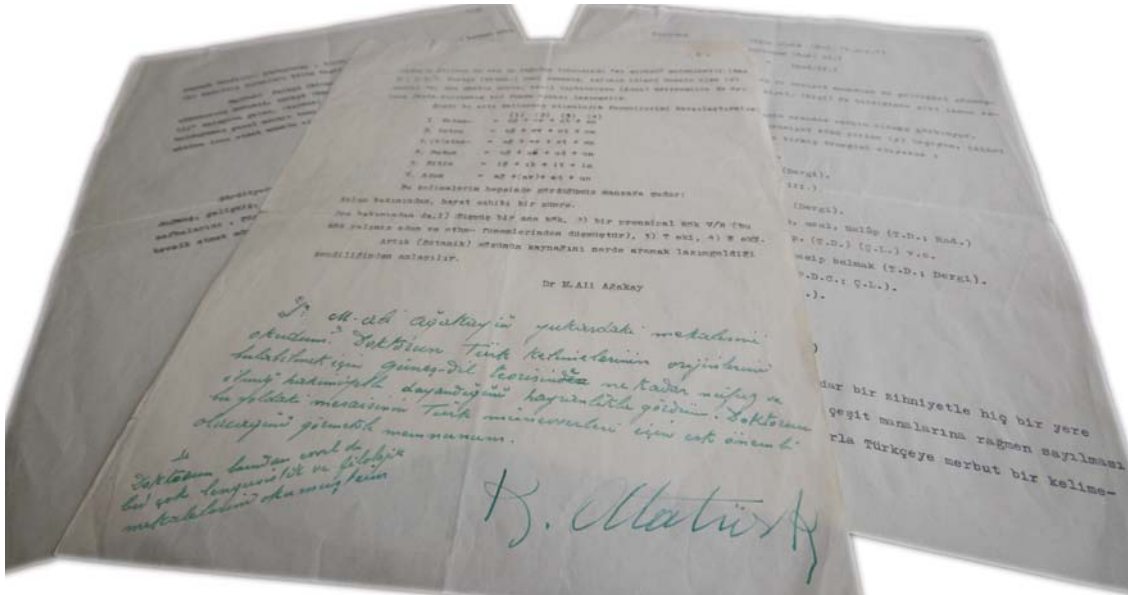
Ömer Asım Aksoy da Türk Dil Kurumuna ait zarfın üzerine el yazısıyla "Ağakay'ın bana bıraktıkları (Atatürk'ün el yazısı notlar)" açıklamasını yazarak bu notları Kurum belgeliğine vermiştir. Zarfıyla olduğu gibi korunan bu belgeler A4 boyutundaki üç daktilo sayfasından ve on bloknot kâğıdından oluşmaktadır.

Dr. Ağakay'ın makalelerine Atatürk'ün düş-tüğü notlar

Daktilo edilmiş sayfalar, Dr. Mehmet Ali Ağakay'ın Güneş-Dil Teorisi'ne göre bazı sözcüklerin kökenleriyle ilgili çalışmalarını konu alan makalelerine aittir. Zarfta makalelerin yalnızca altıncı, sekizinci ve on altıncı sayfaları bulunmaktadır. Bunun da nedeni bu kâğıtlara Atatürk'ün el yazısıyla notlar yazmasıdır.

Makalenin altıncı sayfasının altına Atatürk'ün yeşil mürekkepli kalemle yazdığı not ve altında imzası bulunmaktadır. Atatürk, sekizinci sayfanın arkasına siyah kurşun kalemle "Güzel.", on altıncı sayfanın arkasına ise mavi renkli kalemle "Çok güzel" yazarak parafını atmıştır.

Dr. Mehmet Ali Ağakay'ın makaleleri üzerine Atatürk'ün el yazısıyla yazdığı not.

Dr. M. Ali Ağakay'ın yukardaki mekalesini okudum. Doktorun Türk kelimelerinin orijinlerini bulabilmek için Güneş-Dil Teorisine ne kadar nüfuz ve ilmiğ hakimiyetle dayandığını hayranlıkla gördüm. Doktorun bu yoldaki mesaisinin Türk münevverleri için çok önemli olacağını görmekte memnunum.

Doktorun bundan evvel de bir çok lengüistik ve filolojik mekalelerini okumuştum.

K. Atatürk

389

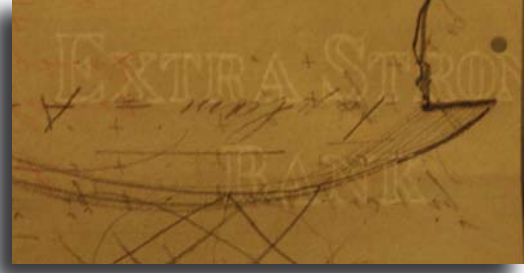
Dr. Ağakay'ın makalelerinin daktilo edildiği kâğıtların arkasına Atatürk'ün el yazısıyla yazdığı notlar. Üstte sekizinci sayfanın arkasına yazdığı "Güzel", altta on altıncı sayfanın arkasına yazdığı "Çok güzel" notları ve Atatürk'ün parafı.

Güneş-Dil Teorisi açısından sözcüklerin kökenini araştıran Dr. Ağakay'ın bu makalelerinde 'botanik'in kökenini *votan-*, *voton*, (*v*)*ethn-*, *budun*, *bitin*, *adun* sözlerini tanık göstererek açıklamaya çalışmıştır. Bütün bu sözlerin anlam bakımından "hayat sahibi zümre" karşılığında olduğunu, ses bakımından düşmüş bir ana kök, bir prensipal kök, -t ve -n eklerinin bulunduğunu yazar. Dr. Mehmet Ali Ağakay yazısını "Artık (Botanik) sözünün kaynağını nerede aramak لازم geldiği kendiliğinden anlaşılır" diyerek bitirir.

Dr. Ağakay on altıncı sayfada ise *harmonia* sözünün Güneş-Dil disiplini altında doğduğunu, geliştiğini, anlam ve değer kazandığını yazmaktadır.

Atatürk'ün el yazısıyla dil çalışmaları

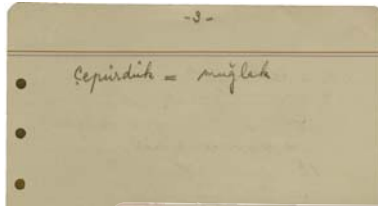
Dr. Mehmet Ali Ağakay'ın Ömer Asım Aksoy'a bıraktığı belgelerin ikinci bölümü ise Atatürk'ün dil çalışmalarını yaptığı, notlar tuttuğu yirmi sayfadan oluşmaktadır. Her sayfanın kenarındaki

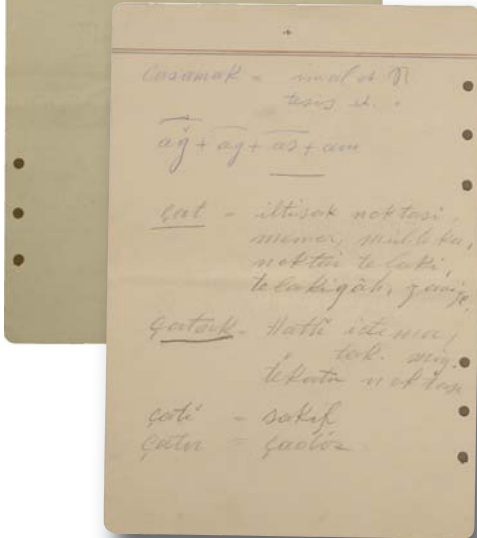
altı adet delik, bunların klasör biçimindeki bir bloknota ait olduğu göstermektedir. Boyutları 210x145 mm olan kâğıtların başlığında kırmızı ve mavi iki çizgi yer almaktadır. Kâğıtlarda *Extra Strong Bank* filigranı okunmaktadır. Sayfalardan yalnızca birine numara verildiğinden zamanla karışmış sayfaları sıralamak özel bir çalışmayı gerektirmektedir. Ancak on iki sayfada çizgilerin aşağıda yer alması nedeniyle bu sayfaların bloknotun ters çevrilmesiyle yazıldığı görülmektedir. Bu sayfalardaki sözcüklerin daha çok geometri terimleri üzerine olduğu anlaşılmaktadır. Diğer sekiz sayfada ise çoğunlukla dildeki genel sözcükler üzerinde durulmuştur.

Üzerine numara verilmiş tek sayfa olan üçüncü sayfadan başlayarak Atatürk'ün el yazısıyla dil notlarını özgün ve kitap yazısına çevrilmiş biçimleriyle veriyoruz. Sayfa numaraları tarafımızdan verilmiştir. Daha ayrıntılı bir çalışmayla sayfalar arasındaki bağlantı belirlenerek yeni bir düzenleme yapılabilir. Yazımızın sonunda ise notlarda değinilen sözcüklerin dizini yer almaktadır.

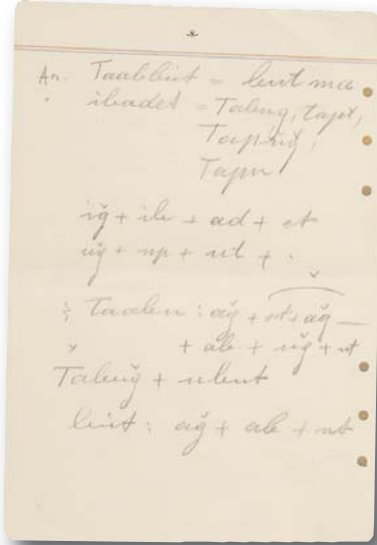
390

-3-
çepürdük = muğlak

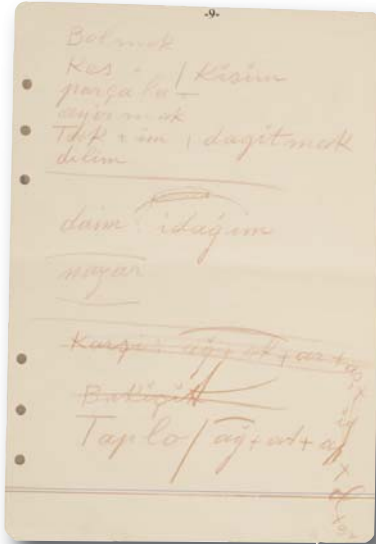

-4-
casamak = imal et R.
tesis et. "
ağ + ag + as + am
çat = iltisak noktası,
memer, mülteka,
noktai telaki,
telakigâh, zaviye
çatak = Hattı ictima
" tak. miy.
tekatu noktası
çatı = sakif
çatır = çadır

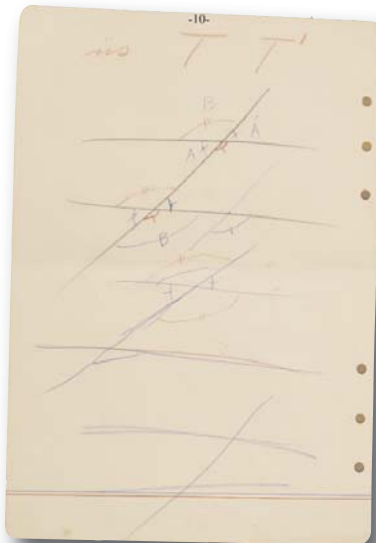
-8-

Ar. Taabbüt = butma
" ibadet = Tabug, tapı,
Tapuğ,
Tapu
iğ + ib + ad + et
uğ + up + ut + .
Taabu : ağ + at + ağ —
+ ab + uğ + ut
Tabuğ + ubut
but : ağ + ab + ut

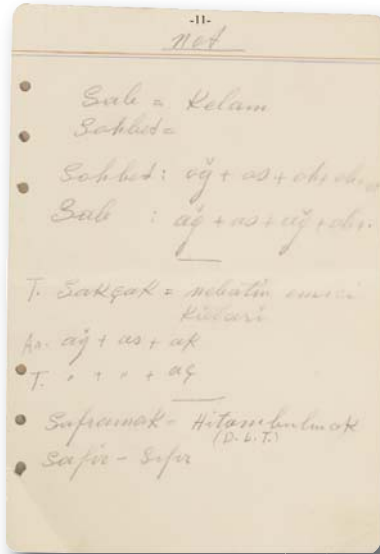
-9-

Bolmak
Kes " / Kısım
parçala-
ayırma-
Tak + ım / dağıtmak
dilim
daim : idagim
nazar
Karşı : ağ + ak + ar + aş + ığ (çizilmiş)
Bakışık (çizilmiş)
Taplo / ağ + at + ap + ol + op

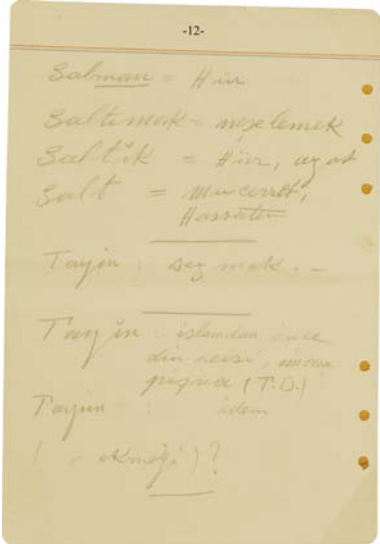
-10-

üs T T'

-11-

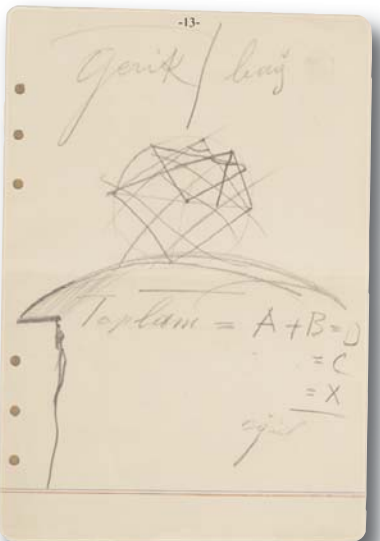
Sab = Kelam
Sohbet =
Sohbet : oğ + os + oh + ob + et
Sab : ağ + as + ağ + ab + .
T. Sakçak = nebatın emici
kolları
Ar. ağ + as + ak
T. " + " + aç
Saframak = Hitam bulmak
(D. L. T.)
Safir - Sıfır

-12-

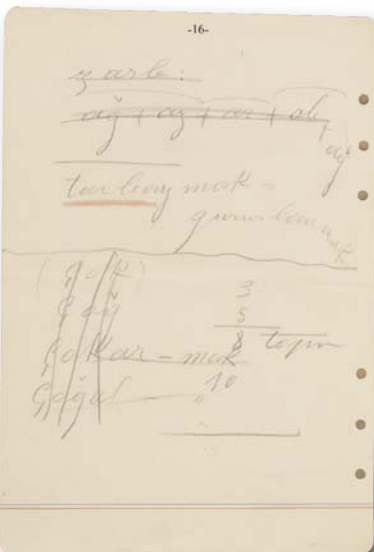
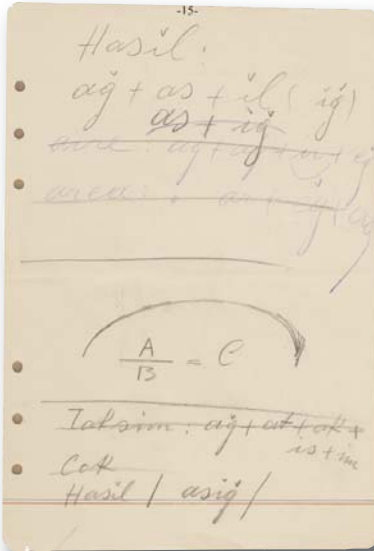
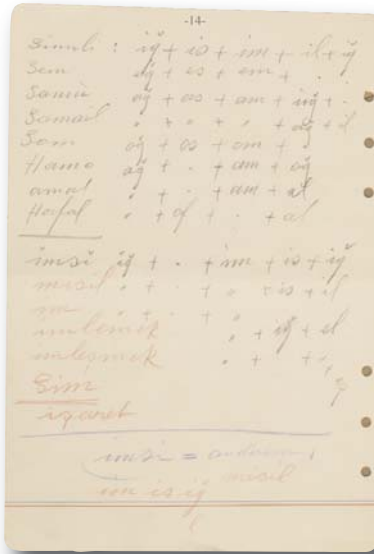
Salman = Hür
Saltmak = neşelemek
Saltık = Hür, azat
Salt = Mücerret,
Hassaten
Tayın : sezmek. -
Tayın : islamdan önce
din reisi, imam
pişva (T. D.)
Tayun : idem
(" ekmeği) ?

393

-13-

Gerik / bağ
Toplam = A + B = D
= C
= X
oğul

-14-

simili : iğ + is + im + il + iğ
 sem eğ + es + em + .
 samu ağ + as + am + uğ + .
 samail " + " + " + ağ + il
 Som oğ + os + om +
 Hamo ağ + . + am + oğ
 amal " + . + am + al
 Hafal " + af + . + al
 imsi iğ + . + im + is + iğ
 misil " + . + " + is + il
 im " + . + "
 imlemek " + iğ + el
 imleşmek " + " + " + eş
 Sim
 işaret

imsi = andıran

misil

im is iğ
 1

-15-

Hasıl :

ağ + as + il (iğ)

as + iğ (çizili)

aire : ağ + ağ + ir + eğ (çizili)

area : " + ar + eğ + ağ (çizili)

$$\frac{A}{B} = C$$

Taksim : ağ + at + ak + is + im (çizili)

Cok (çizili)

Hasıl / asığ /

-16-

zarb : (çizili)

ağ + az + ar + ab + ağ

tarboymak =

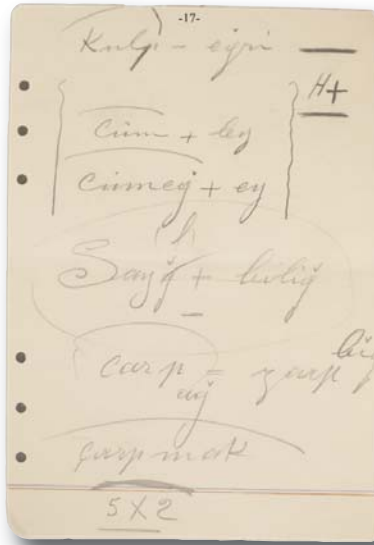
gururlanmak

(Çok) (çizili) 3

Çoğ (çizili) 5

Çokar - mak (çizili) 8 topu

Çoğal - " (çizili) 10

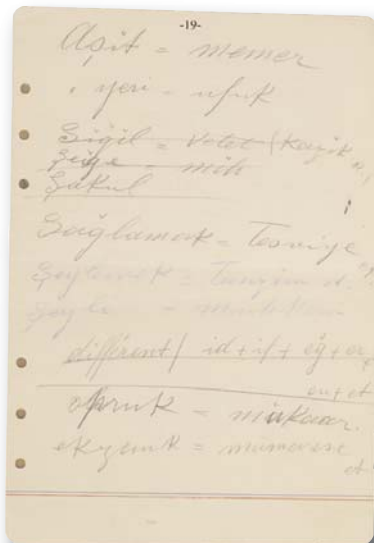
-17-
Kulp - eğri —
Cüm + ley H+
Cümeğ + ey —

(1)
Sayğ + bilig
lğ
carp = zarp
ağ

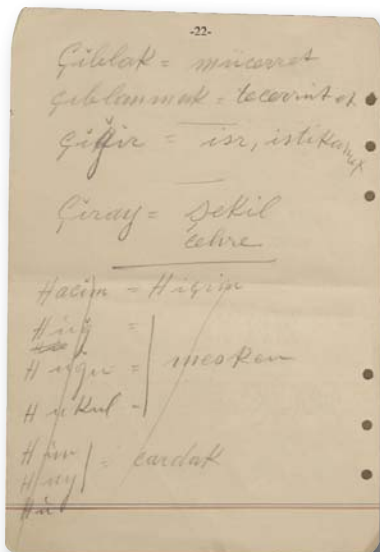
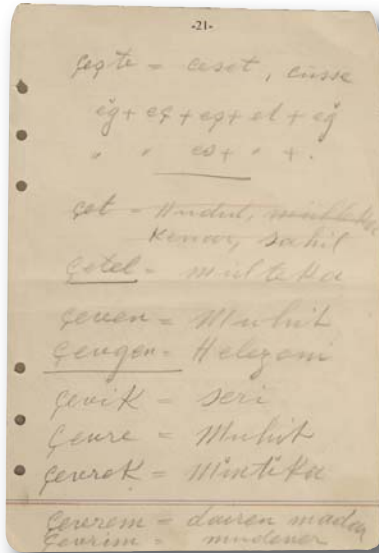
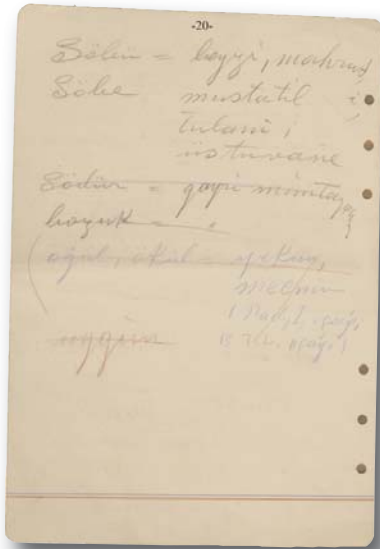
çarpmak
5 x 2
—

-18-
dikeyinçap

-19-
aşit = memmer
" yeri = ufuk
Sığıl = vetet (Kazık : R.)
Şuğ = mih
Şakul
Sağlamak = Tesviye et.
Şeylemek = Tanzim et.
Şeyli = muhkem
different / id + if + eğ + er + en + et
opruk = mukaar
ekzemek = mümarese et

-20-

Söbün = beyzi, mahrut
Söbe mustatıl i,
Tulanî
üstuvane
Södür = gayri muntazam (çizili)
bozuk = " (çizili)
(öğül, ökül = yekun,
mecmu
(Rad. I, "çağ";
B.T.L. "çağ"
uygun (çizili)

-21-

çeşte = ceset, cüsse
eğ + eç + eş + el + eğ
" " es + " + .
çet = Hudut, mülteka (çizili)
Kenar, sahil (çizili)
çetel = mülteka
çeven = Muhit
çevgen = Helezoni
çevik = seri
Çevre = muhit
Çevrem = dairen-madar
Çevrim = mudever

-22-

Çıblak = mücerret
çıblanmak = tecerrüt et
Çığır = isr, istikamet
Çıray = Şekil
çehre
Hacım = Hiçim
Huğ =
Huğu = mesken
Hukul =
Hun = cardak
Huy
Hu

Kaleminden çıkan bu notlardan Atatürk'ün terim türetme çalışmaları ve Güneş-Dil Teorisi araştırmaları sırasında sözcükler üzerinde sürekli düşündüğü; *Divanü Lügati't-Türk*'ü, Radlof sözlüğünü, *Büyük Türk Lügati*'nı, *Yakut Sözlüğü* gibi çok çeşitli kaynakları incelediğini, bunlardan yararlandığını görüyoruz. Dil bilgisi ve köken bilgisi açısından Türkçe sözcükleri ayrıntılı olarak inceleyen Atatürk'ün terim türetirken söyleyişe ve kullanışa da özen gösterdiği dikkati çekiyor. Örneğin bir matematik terimi olarak *toplamak* sözünü ararken önce *çok* sözünden yararlanarak *çokarmak*, *çoğaltmak* gibi seçenekler üzerinde durmuş, sonra bunları beğenmeyerek yaptığı toplamanın yanına *topu* yazmıştır. Bugün *topu topu* ikilemesinde kullandığımız bu sözün sağladığı çağrışımdan yola çıkarak *toplamak*, *toplama* sözlerini türetmiştir.

Türkçenin geliştirilmesi, zenginleştirilmesi ve özleştirilmesi çalışmalarına yaptığı katkıların nasıl bir emek, yoğun düşünce ve bilgi birikimi sonucunda olduğunun kanıtlarıdır bu notlar... Bir kere daha yüce Atatürk'ü minnetle, saygıyla, şükranla ve rahmetle anıyoruz.

Dizin

397

Notlarda geçen bütün sözcükler Türkçe veya yabancı kökenli olup olmadıklarına bakılmaksızın dizine alınmıştır. Sözcüklerin yanında ayrıca içerisinde verilen sayılar, o sözcüklerin yer aldığı sayfa numarasını göstermektedir.

acaip (5)	area (15)	butma (8)
acayip (5)	asığ (15)	cardak (22)
acep (5)	asıt (5)	carp (17)
acıbe (5)	aşıt (19)	casamak (4)
acîp (5)	aşıt yeri (19)	cok (18)
acı (5)	ayırmak (9)	cümley (17)
acığ (5)	azap (5)	cüsse (21)
acılı (5)	azat (12)	çadır (4)
acık (5)	bağ (13)	çağ (20)
açap (5)	bakışık (9)	çarpamak (17)
ağ (17)	beyzi (20)	çat (4)
aire (15)	bolmak (9)	çatak (4)
amal (14)	bozuk (20)	çatı (4)
andıran (14)	but (8)	çatır (4)

çehre (22)	gazap (5)	ımsı (14)
çepürdük (3)	geometri (6)	ıstırap (5)
ceset (21)	gerik (13)	kameti mevzun sahibi (7)
çeşte (21)	gururlanmak (16)	karşı (9)
çet (21)	hacım (22)	kazık (19)
çetel (21)	hafal (14)	kelam (11)
çeven (21)	hamo (14)	kenar (21)
çevgen (21)	hasıl (15)	kesmek (9)
çevik (21)	hassaten (12)	kısım (9)
çevre (21)	hattı ictima (4)	kulp (17)
çevrek (21)	helezoni (21)	mahrut (20)
çevrem (21)	hiçim (22)	mecum (20)
çevrim (21)	hicran (5)	memer (4, 19)
çıblak (22)	hiddet (5)	mesken (22)
çıblanmak (22)	hun (22)	misil (14)
çığır (22)	hitam bulmak (11)	mıh (19)
çıray (22)	hırs (5)	mıntıka (21)
çoğ (16)	hu (22)	mücerret (12, 22)
çoğalmak (16)	hudut (21)	mudever (21) ??
çok (16)	huğ (22)	muğlak (3)
çokarmak (16)	huğu (22)	muhit (21)
çümeğey (17)	hukul (22)	muhkem (19)
dağıtmak (9)	hür (12)	mukaar (19)
daim (9)	huy (22)	mülteka (4, 21)
dairen-madar (21)	ibadet (8)	mustatil (20)
derd (5)	idem (12)	mümarese etmek (19)
différent (19)	iltisak noktası (4)	nazar (9)
dikeyinçap (18)	im (14)	nebatın emici kılları (11)
dilim (9)	imal et (4)	neşelenmek (12)
din reisi (12)	imam (12)	noktai telaki (4)
diye (7)	imlemek (14)	opruk (19)
ekzemek (19)	imleşmek (14)	oğul (13)
elem (5)	imsi (14)	öğül (20)
elem verici (5)	inat (5)	ökül (20)
esef (5)	işaret (14)	parçalamak (9)
facia (5)	isr (22)	pişva (12)
gayri muntazam (20)	istikamet (22)	sab (11)

safır (11)
saframak (11)
sağlamak (9)
sahil (21)
sakçak (11)
sakif (4)
şakul (19)
salman (12)
salt (12)
saltık (12)
saltımak (12)
som (14)
samail (14)
samu (14)
saniye (6)
saygıbilig (17)
şekil (22)
sem (14)
seri (21)
şeylemek (19)
şeyli (19)
sezmek (12)
sim (14)

simili (14)
sıfır (11)
sığıl (19)
söbe (20)
söbü (20)
södür (20)
sohbet (11)
sohbet (11)
şuğ (19)
tâ (7)
taabbüt (8)
taabu (8)
tabug (8)
takım (9)
taksim (15)
tanzim et (19)
tapı (8)
taplo (9)
tapu (8)
tapuğ (8)
tarboymak (16)
tavîl (7)
tayın (12)

taylan (7)
tayun (12)
tayun ekmeği (12)
tecerrüt etmek (22)
tekatu noktası (4)
telakigâh (4)
tesis et (4)
tesviye etmek (19)
toplam (13)
topu (16)
tûl (7)
tulanî (20)
ucûbe (5)
ufuk (19)
üs (10)
üstuvane (20)
uygun (20)
vetet (19)
yekun (20)
zarb (16)
zarp (17)
zaviye (4)